

УДК 347.635

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.07>**Вікторія Маковецька,**

аспірант кафедри цивільного права та процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА НАЛЕЖНЕ БАТЬКІВСЬКЕ ВИХОВАННЯ МАЛОЛІТНІХ ОСІБ

Статтю присвячено аналізу доктринальних підходів до визначення сутності обмежень здійснення права на належне батьківське виховання малолітніх осіб як способів правового впливу на суспільні відносини. Проаналізовано наукові позиції щодо визначення правової природи меж та обмежень суб'єктивних прав, на підставі яких встановлено співвідношення способів правового впливу та мотиви особи, яка потребує набуття певного блага через суб'єктивне право. Якщо обмеження отримують своє закріплення у способах правового регулювання через дозволи, заборони та веління в диспозиціях норм права, визначають правомірну модель поведінки, встановлюють допустимі чи заборонені способи реалізації права на належне виховання, їх слід визнавати межами здійснення права. До них віднесено найкращі інтереси дитини, моральні засади суспільства, повагу до дитини, здійснення батьківських прав відповідно до призначення, недопустимість завдання шкоди правам інших осіб. Визначено, що обмеження у здійсненні права є обставинами, що передують певній поведінці в межах права, за наявності чи відсутності яких дозволено чи заборонено реалізувати певні правомочності вільно та автономно, тобто юридичними фактами, які передбачені гіпотезою норми права та визначають порядок чи підстави реалізації правомочностей, що становлять зміст права на належне батьківське виховання.

Сформульовано висновки, що характерними для здійснення такого права малолітніх осіб є такі обмеження: правомочності реалізуються через дії батьків, враховуючи вікові та психологічні обставини розвитку дитини; зменшується можливість належного та достатнього контакту з батьками у разі визначення роздільного місця проживання з ними чи одним із них; обмежена свобода пересування, яка є важливою умовою для розвитку дитини; отримання виховання у формах та методами, що найкращим чином сприяють становленню особистості; врахування думки щодо форм та методів виховання залежить від розсуду батьків. Визначено місце необґрунтованого, непередбаченого законом обмеження прав дитини батьками на належне виховання в механізмі правового регулювання.

Ключові слова: межі та обмеження здійснення прав дитини, належне батьківське виховання, способи правового регулювання, правовий вплив.

Постановка проблеми. Призначенням правових обмежень здійснення суб'єктивних прав є встановлення балансу між інтересами особи-носія права, інших осіб та суспільства. Особливе значення мають правові обмеження у здійсненні прав дітей. Основною причиною застосування таких обмежень є неможливість реалізації конкретного суб'єктивного права повністю або частково, яка зумовлена насамперед їхнім віком і рівнем психологічного розвитку [1, с. 201–202]. Правові ж обмеження, характерні для права на належне батьківське виховання, проявляються через встановлення міри правомірної поведінки та здійснення негативних правомочностей: реалізація їх батьками. Визначення сутності та способів обмежень права на належне батьківське виховання має визначальне значення для його реалізації

та захисту. Межі та обмеження здійснення прав традиційно є предметом уваги в цивілістичних наукових дослідженнях. Проте щодо їхньої сутності немає єдиної думки, зокрема, й щодо специфіки реалізації особистих немайнових прав дітей й особливостей меж та обмежень здійснення права на належне батьківське виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М.О. Стефанчук та О.В. Синегубов визнають обмеженнями суб'єктивних прав правомірні дії інших осіб, спрямовані на здійснення їхніх прав, що унеможлиблює здійснення права уповноваженою особою в повному обсязі, стримує в часі, місці, просторі та за іншими ознаками [2, с. 52; 1, с. 201–202]. А.Г. Братко під правовими обмеженнями розуміє позбавлення або звуження суб'єктивного права [3, с. 22]. Про подібність між обмеженнями

та заборонами як утримання правомочності в межах зазначають й інші дослідники [4, с. 157]. В.І. Гойман убачає в обмеженнях звуження обсягу права відповідно до закону [5, с. 28]; С.С. Алексєєв – обсяг правового регулювання, межі прав [6, с. 65]. В.П. Камішанський та В.В. Породько визнають, що обмеження призводять до ускладнень реалізації права через утиски, перешкоди, зумовлені обмеженням окремих правомочностей, але їх не виключають [7, с. 105, 126; 8, с. 120]. Співвідношення меж та обмежень здійснення права в доктрині цивільного та сімейного права вбачають у тому, що межі є більш загальним поняттям, а обмеження – зменшенням змісту права або перешкодами для його реалізації [9; 10, с. 120]. В.В. Кожевнікова звертає увагу на те, що у структурі норми сімейного права обмеження як правові підстави (юридичні факти) містяться в гіпотезі, у диспозиції ж визначаються певні заборони, призупинення, обов'язки [11, с. 21]. Водночас, незважаючи на ґрунтовний аналіз обмежень суб'єктивних прав, здійснений дослідниками, їхній визначальний науковий внесок у теорію правових обмежень, важливим завданням залишається визначення місця правових обмежень права малолітніх осіб на батьківське виховання в механізмі дії права, їх співвідношення зі способами правового регулювання, що сприятиме отриманню обґрунтованих висновків щодо сутності та змісту меж та обмежень такого права.

Метою статті є визначення співвідношення меж та обмежень здійснення права на належне батьківське виховання малолітніх осіб зі способами правового впливу та правового регулювання, в яких вони відображаються, визначення їхньої сутності та змісту.

Виклад основного матеріалу. Правовий вплив є сукупністю правових і соціальних засобів, що спонукають особу вступати в соціально-правову взаємодію [5, с. 28–29], знаходить своє відображення в інформаційно-мотиваційній, виховній та інших ролях права. Правовий вплив, на відміну від правового регулювання, пов'язаний із відносинами, які не регулюються правом, але на які поширюється дія права [12, с. 38], дає можливість охарактеризувати право на етапі його формування та впливу на учасників відносин через мотиви поведінки. Способами правового впливу є правові стимули та правові обмеження [13, с. 24–26; 14; 15, с. 15–17]. Правовий вплив здійснюється на інтереси суб'єктів права й юридичними засобами, іншими правовими явищами, а правове регулювання є упорядкуванням

суспільних відносин за допомогою спеціальних юридичних засобів [16, с. 25]. Способами правового регулювання є заборони, веління (зобов'язування) та дозволи. Вони мають враховувати інтереси, мотиви суб'єктів для передбачуваності правового регулювання, у чому є важливою роль правових обмежень. А.Г. Братко визнає правові обмеження самостійним способом правового регулювання [3, с. 9–10, 17–18, 22, 88]. Схожа позиція поділяється й іншими авторами [4, с. 157; 16, с. 54–56]. Але враховуючи правову природу та роль правових обмежень, віднесення їх до способів правового регулювання не є правильним.

Водночас правові обмеження знаходять відображення у способах правового регулювання, тому їх можна диференціювати залежно від елементу норми права, який його передбачає [16, с. 147; 11, с. 21], а також за іншими ознаками, зокрема дотриманням пропорційності правообмеження, його правомірності: обмеження, що передбачені законодавством, та ті, що не передбачені, не є обґрунтованими, як наслідок, – порушення правових приписів. Будь-які правові обмеження є результатом дії права через відповідні способи правового регулювання. В.А. Сапун зазначає, що заборони, юридичні обов'язки, інші засоби є умовами реалізації суб'єктивних прав [17, с. 17]. Ця позиція відображає правову природу обмежень, водночас не розмежовано межі та обмеження здійснення суб'єктивних прав. Межі здійснення визначають вимогу здійснення суб'єктивних прав не у вільному необмеженому розсуді [18], міру правомірної поведінки. Обмеження здійснення права є правомірним, цілеспрямованим кількісним та (або) якісним зменшенням у процесі правореалізації можливих моделей поведінки (правомочностей), що становлять право особи [19, с. 3].

Під час визначення сутності меж здійснення права на належне батьківське виховання методологічне значення має запропонована вище класифікація правових обмежень залежно від елементу норми права, в якому вони закріплені. Конкретне правило поведінки формулюється в диспозиції норми права як суб'єктивне право чи обов'язок (під час використання дозволів, заборон або зобов'язань як способів правового регулювання). Щодо права на належне виховання, то по-перше, такі обмеження встановлюються заради інтересів малолітніх осіб, по-друге – заради охорони батьківських прав. Межі права на належне батьківське виховання виконують функції його гарантій саме для дитини. Межі визначають зміст права, у межах якого закріплюються способи

здійснення та відбувається правореалізація, що відповідає моделі правомірної поведінки.

Як і більшість особистих немайнових прав дітей, право на виховання має строковий характер. Під час здійснення цього права забороняється завдавати моральної шкоди іншим особам, шкоди їхнім правам, свободам, гідності, життю та здоров'ю. Не допускаються дії особи, що здійснює право, які вчиняються з наміром завдати шкоду іншій особі, а також зловживання правом в інших формах (ст. 13 ЦК України), тобто здійснення їх у супереччя призначенню. Межами права на належне батьківське виховання є також дотримання моральних засад суспільства й вимог, визначених у ст. ст. 150, 155 СК України та інших положеннях СК України, що визначають батьківські обов'язки, пов'язані з вихованням, та права дитини, здійснення яких створюють умови для належного виховання. Межі права на належне виховання визначаються найкращими інтересами дитини, повагою до дитини, принципами моральності, але є оціночними, залежать від моральних якостей і розсуду батьків, розсуду органу, що здійснює захист права дитини. Зобов'язаними суб'єктами у відносинах із належного виховання є батьки, реалізація права зумовлюється негативними правомочностями; межі ж права визначають зміст обов'язків і заборон щодо батьків, а допустима поведінка батьків під час здійснення особистого впливу на дитину повинна бути сумірною з вимогами педагогіки, нормами моралі, метою виховання. Межі належного виховання визначають підстави позбавлення батьківських прав, що викладено у ст. 164 СК України. В.П. Мироненко справедливо зазначає про труднощі й у визначенні меж здійснення цих прав, й у визначенні чітких меж між правомірними та неправомірними діями батьків [20, с. 60].

Обмеження здійснення права на належне виховання є умовами, що передують певній поведінці в межах права, або юридичними фактами, які передбачені гіпотезою норми права та визначають виникнення та порядок здійснення суб'єктивного права взагалі, окремо його правомочності. О.Є. Мічурін стосовно цього справедливо зазначає, що обмеження впливають на виникнення ускладнень під час здійснення права на свій розсуд, полягають у встановленні умов, які необхідні для того, щоби здійснити це право [21, с. 213, 215].

На реалізацію права на належне батьківське виховання може впливати наявність умов, що становлять зміст інших суб'єктивних прав малолітніх осіб. Зокрема, здійснення права дитини на вільний вибір

місця проживання та права на свободу пересування залежить від віку дитини та волі батьків (ст. ст. 157, 160–161 СК України). Реалізація цих прав визначально впливає на якісні, кількісні та темпоральні характеристики контакту дитини з батьками, який є необхідною умовою для здійснення виховного впливу. Пропорційне обмеження права на належне виховання відбувається за роздільного проживання батьків. Батьки мають право укласти в письмовій формі договір про права та обов'язки того з батьків, хто проживає окремо, чи відповідний спір вирішується органом опіки та піклування або судом. У такому разі суд зобов'язаний визначити права того з батьків, хто проживає окремо від дитини, встановити місце, час, періодичність побачень. При цьому обмежуються права для цього з батьків на щоденне спілкування, виховання, розвиток своєї дитини [10, с. 163]. Право ж малолітньої дитини на отримання виховання від цього з батьків обмежується також. І хоча ч. 2 ст. 159 СК України містить вказівку на «способи участі у вихованні дитини», зміст цієї норми та практика її застосування свідчать саме про періодичність спілкування, способи не визначаються, прирівнюються до контакту.

Свої особливості має для малолітньої особи реалізація права на інформацію, отримання якої може бути визначальною для розвитку дитини (ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства»), права на висловлення та врахування думки. Малолітня дитина має право бути вислуханою батьками з питань, що стосуються її особисто, зокрема щодо питань її виховання. Законодавством встановлено, що суд має право постановити рішення всупереч думки дитини, якщо цього вимагають її інтереси (ст. 171 СК України), але не визначено критеріїв врахування такої думки для батьків. Очевидно, що батьки можуть по-різному ставитись до необхідності зважати на думку дитини щодо питань виховання, її ставлення до форм і методів, які застосовуються батьками, іншими членами сім'ї та особами у разі передавання на виховання та залучення інших осіб до виховання. Право бути вислуханим батьками, членами сім'ї, посадовими особами є мінімальним стандартом забезпечення прав, право ж на врахування думки, особливо малолітньої дитини дошкільного чи молодшого шкільного віку, має складний механізм реалізації, зумовлює залучення спеціалістів у галузі педагогіки та психології, а відповідні обмеження мають бути справді виправданими найкращими інтересами дитини й обгрунтованими.

Деякі правові норми надають дитині конкретні правомочності, але не містять (або

містять недосконалий) механізм їх реалізації, що, за позицією М.О. Стефанчука, є межами здійснення права [2, с. 54]. Таке положення є характерним для опору неналежному вихованню та частково для форм і методів виховання. Наприклад, право визначення батьками форм виховання звужує можливості дитини на отримання батьківського виховання [1, с. 201–202]; методи ж виховання, що не суперечать закону, моральним засадам суспільства, є загальними межами, що не завжди може відповідати найкращим інтересам дитини. Якщо реалізація відповідного права має ознаки зловживання чи внаслідок здійснення таких прав порушується право дитини, у наявності необґрунтоване, не передбачене законом право обмеження, що може бути кваліфіковане як правопорушення. Виховання повинно поєднувати міри заохочення та покарання, де немає чітких критеріїв того чи іншого на долю дитини з урахуванням її віку, характеру, стану здоров'я. Однак і вседозволеність у задоволенні будь-яких вимог дитини має такі ж негативні наслідки, як і безмежна суворість, постійна жорстокість, систематичне покарання [22, с. 19]. Право дитини чинити опір неналежному вихованню що має визначених законом обмежень у реалізації, а межі його є загальними. Утім, під час визначення порядку реалізації та забезпечення цієї можливості може бути застосовано аналогію із правом на врахування думки дитини, яке може бути обмежене у разі, якщо ця думка щодо питань, що її стосуються, не відповідає її найкращим інтересам. Зрозуміло, що відповідна інтерпретація не додає визначеності до правового регулювання правовідносин із належного батьківського виховання, водночас відповідні відносини засновані на засадах забезпечення найкращих інтересів, що визнаються достатніми критеріями на світовому рівні.

Кількість випадків, коли батьки недоречно обмежують здійснення дитиною своїх особистих немайнових прав. Тому є необхідним охороняти та захищати їх власне від батьків, які недоброчесно реалізують свої батьківські права та неналежно виконують покладені на них обов'язки [1, с. 116]. У санкціях норм права визначаються ті правові обмеження, що є негативними правовими наслідками, які застосовуються за порушення встановлених законом правил, що у способах правового регулювання закріплюються також через зобов'язання чи заборони, можуть полягати у припиненні певного права, окремої правомочності або їх зупиненні, покладенні додаткового обов'язку, який не існував до порушення певних нормативних приписів. Останній вид традиційно

іменується у доктрині права мірою юридичної відповідальності. Зокрема, батьки, що порушують обов'язки з належного виховання, притягаються до сімейної відповідальності у вигляді позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини. У разі застосування обмежень щодо батьківських прав одночасно обмежується право на належне батьківське виховання, що здійснюється на законних підставах правозахисного значення.

Неправомірне обмеження прав малолітньої особи на належне виховання відбувається й у разі зловживання батьками своїми правами щодо дитини. Зловживання визнавалось у цивілістичній доктрині як здійснення матір'ю, батьком належних їм прав із порушенням меж та принципів їх здійснення, коли батьки використовують належне їм право на особисте виховання дитини всупереч його призначенню, інтересам дитини [23, с. 13; 24, с. 71].

Висновки

Правові обмеження здійснення права на належне батьківське виховання малолітніх осіб як способи впливу права на суспільні відносини є родовим поняттям щодо меж та обмежень у здійсненні окремих правомочностей, які становлять зміст зазначеного права. Відповідними обмеженнями визначаються умови та способи здійснення права, вони здійснюють регулятивний і правоохоронний вплив на поведінку й носія права, й зобов'язаних осіб – батьків. Обмеженнями здійснення права є обставини, за наявності чи відсутності яких дозволено чи заборонено реалізувати певні правомочності, що становлять зміст права, зокрема, й вільно та автономно. Враховуючи наявність вікових і психологічних обмежень малолітньої особи, яка потребує набуття належного виховання, основоположним обмеженням у здійсненні права на належне батьківське виховання є його реалізація через дії батьків, але виключно у найкращих інтересах дитини. Останні поряд із загальними межами здійснення особистих немайнових прав визначають межі здійснення права через дозволи та заборони, якими зумовлюються способи реалізації правомочностей. Відповідні межі визначають обов'язки батьків у межах здійснення виховання, а їх виконання визначає батьківське виховання як належне. Водночас чинним законодавством не врегульовано межі та обмеження здійснення правомочностей чинити опір неналежному вихованню на врахування думки дитини, що є перспективним напрямом подальшого наукового пошуку, враховуючи їхню визначальну роль у забезпеченні прав малолітніх осіб.

Список використаних джерел:

1. Синегубов О.В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2015. 508 с.

2. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Київ : КНТ, 2008. 184 с.

3. Братко А.Г. Запреты в советском праве. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1979. 92 с.

4. Фаткулин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. 336 с.

5. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) : дисс. ... докт. юрид. наук. Москва, 1992. 180с.

6. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. Москва : Юрид. лит., 1989. 288 с.

7. Камышанский В.П. Право собственности: пределы и ограничения. Москва, 2000. 303 с.

8. Порождько В. Межі та обмеження суб'єктивних цивільних прав громадян: розмежування понять. *Право України*. 2009. № 7. С. 118–124.

9. Мечетина Т.А. Ограничение права собственности: проблемы публичных и частных интересов : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2003. 182 с.

10. Кожевникова ВО. Науково-теоретичні засади обмеження прав суб'єктів сімейних відносин : дис. ... докт. юрид. наук. : 12.00.03. НДППіП імені академіка Ф.Г. Бурчака, НАПН України, ТНЕУ, МОН України. Тернопіль, 520 с.

11. Кожевникова В.О. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 1. С. 18–21.

12. Дума В.В. Наукові підходи до праворозуміння та реалізації права. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 35–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_6_8 (дата звернення: 25.06.2020).

13. Іщенко І. Проблеми співвідношення понять «правове регулювання» і «правовий вплив» у сучасній теорії права. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uryukr_2011_8_6 (дата звернення 20.06.2020).

14. Лазарєв В.В. Правовий стимул та його цілі. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 17 травня 2019 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 117–118.

15. Каложний Р.А., Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Правові стимули в механізмі правового стимулювання. Київ : МП Леся, 2013. 204 с.

16. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве : 2 изд. перераб. и доп. Москва. : Юрист, 2004. 250 с.

17. Сапун В.А. Деятельность по использованию правовых средств в реализации советского права. *Проблемы реализации права. Межвузовский сборник научных трудов*. Свердловск, 1990. С. 9–20.

18. Стефанчук М.О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 2. С. 88–90. URL: <http://www.univer.km.ua/visnyk/64.pdf> (дата звернення: 15.06.2020).

19. Стрекалов А.Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.

20. Мироненко В.П. Межі здійснення батьківських прав. *Юридична наука*. 2012. № 5. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_5_7 (дата звернення: 16.06.2020).

21. Мічурін Є.О. Межі та обмеження цивільних прав. *Право і безпека*. 2010. № 3. С. 212–215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_47 (дата звернення: 24.06.2020).

22. Нечаева А.М. Пределы осуществления родительских прав. *Соц. законность*. 1986. № 7. С. 19–21.

23. Красицкая Л.В. Проблемы здійснення та захисту особистих та майнових прав дітей і батьків : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03; ДНУ. Вінниця, 2015. 496 с.

24. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2000. 193 с.

Viktoriiia Makovetska. Limits and limitations on exercising the right for proper parental nurturing of children under the age of fourteen

The article analyses doctrinal approaches to defining the essentials of legal limitations on exercising the right for proper parental nurturing of children under the age of fourteen as means of legal influence on social relations. Analyzed are the scientific views on defining the legal nature of the limits and limitations on individual civil rights that are the basis for establishing the methods of legal influence and legal regulation. Legal limitations as methods of legal influence take into account the interests and motives of the person who needs to get a certain benefit through individual right. If the limitations are fixed in the methods of legal regulation through permissions, prohibitions and commands in dispositions of legal standards and (or) establish the permitted or prohibited methods of exercising the right for proper nurturing, they must be recognized as the limits of exercising the right. They include the child's best interests, moral fundamentals of society, respect for the child, exercising parental rights according to their purpose, inadmissibility of infringing the rights of other people.

It is established that the limitations on exercising the right are circumstances which precede certain behavior within the right and with the presence or absence of which it is permitted or prohibited to exercise

certain authority free and independently. That is, they are legal facts provided for by a legal norm and defining the order or grounds of exercising the authority that constitute the right for proper nurturing. A conclusion is made that characteristic of exercising such a right are the following limitations: limitation in exercising the authority through parents' actions (age and psychological factors taken into account); in getting the proper and enough contact with parents if the child lives separated from one or both of them; in freedom of movement that is a condition of the child's development; in getting the nurturing in the forms and by the methods that best contribute to personality development; in opinion about the forms and methods of nurturing being considered. The place of unjustified, unlawful limitation of child's rights for proper nurturing by the parents is established.

Key words: limits and limitations of exercising children's rights, proper parental nurturing, methods of legal regulation, legal influence.

